

Chrześcijańska koncepcja odpowiedzialności za środowisko w świetle encykliki *Laudato si'*

Ryszard F. Sadowski

Wydział Filozofii Chrześcijańskiej

Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie,

Instytut Ekologii i Bioetyki, ul. Wóycickiego 1/3, 01-938 Warszawa, r.sadowski@uksw.edu.pl

Streszczenie

Koncepcja odpowiedzialności za człowieka i środowisko, jaką przedstawił papież Franciszek w encyklice *Laudato si'*, stanowi ważny element ekologicznego przesłania tego dokumentu. Papież, zwracając się do wszystkich ludzi dobrej woli, wskazuje, że człowiek jest odpowiedzialny za całe stworzenie. Należy on bowiem do wielkiej wspólnoty stworzeń powołanych do życia przez Stwórcę. Tak rozumiana odpowiedzialność musi uwzględniać zarówno potrzeby współczesnych, jak i przyszłych mieszkańców Ziemi. Papież jest zdania, że osiągnięcie takiej odpowiedzialności jest możliwe dzięki edukacji ekologicznej, porzuceniu kultury odrzucenia i przyjęciu kultury komunii, nowemu modelowi postępu i nowemu stylowi życia.

Słowa kluczowe

encyklika *Laudato si'*, odpowiedzialność środowiskowa, religia i ekologia

1. Wprowadzenie

Ogłoszona 18 czerwca 2015 roku encyklika *Laudato si'* znacząco wpłynęła na światową opinię publiczną w sprawie współczesnego kryzysu ekologicznego (Maibach i in. 2015). Głos papieża wydaje się szczególnie ważny w związku z kwestionowaniem samego kryzysu oraz jego przyczyn. Papież Franciszek, zwracając się do wszystkich ludzi dobrej woli, wskazał na realność niebezpieczeństw zagrażających naszej planecie i zachęcił przywódców politycznych, organizacje pozarządowe, katolików i przedstawicieli innych religii oraz całą wspólnotę ludzką do mobilizacji i podjęcia aktywnych działań na rzecz walki z kryzysem w związku

ze zbliżającą się konferencją klimatyczną w Paryżu.

Ze względu na wyjątkowość tego dokumentu oraz doniosłość jego tematyki encyklika doczekała się już wielu komentarzy i opracowań. Z perspektywy niemal roku można stwierdzić, że była ona swego rodzaju katalizatorem wielu różnych inicjatyw ekologicznych, które uwidoczniły się bezpośrednio przed COP21 i w trakcie jego trwania.

Jednym z ważnych zagadnień, które papież podejmuje w tym dokumencie, jest kwestia odpowiedzialności. Mówiąc o niej, Franciszek odwołuje się do faktu bycia człowiekiem, który – jego zdaniem – jest wystarczającą przesłanką do podjęcia

odpowiedzialności za środowisko. Wskazuje jednocześnie, że chrześcijanie, a częściowo także przedstawiciele innych religii odwołują się do właściwych sobie motywacji religijnych, dzięki którym „traktują swoją odpowiedzialność jako ład wewnątrz stworzenia i swoje obowiązki względem natury i Stwórcy jako element swojej wiary” (LS: 64)¹. Nie oznacza to jednak, że papież zastrzega tę odpowiedzialność samym tylko chrześcijanom lub wyznawcom innych religii, wręcz przeciwnie – wielokrotnie zachęca wszystkich mieszkańców naszej planety do poczuwania się do odpowiedzialności.

Wydaje się, że sposób rozumienia odpowiedzialności w encyklice *Laudato si'* jest bliski powszechnie przyjmowanego rozumienia tego terminu jako właściwej człowiekowi zdolności moralnej do przewidywania dalekosiężnych skutków swoich aktualnych działań (i gotowości poniesienia ich konsekwencji). W tej encyklice papież skupia się na odpowiedzialności moralnej, ponieważ to jej konsekwencją powinny być państwowe akty prawne i porozumienia międzynarodowe, w których rządy państw zaciągają odpowiedzialność prawną. Ze względu na sposób argumentacji właściwy tego typu dokumentom kościelnym papież Franciszek odwołuje się do poczucia odpowiedzialności moralnej poszczególnych osób i całej rodziny ludzkiej, wskazując jednocześnie, że jedynie odpowiedzialne działania na rzecz ochrony naszej planety mogą zapewnić jej mieszkańcom pomyślną przyszłość.

Celem niniejszego opracowania nie jest ukazanie papieskiej koncepcji odpowiedzialności chrześcijan, lecz przedstawienie koncepcji odpowiedzialności, do której zdaniem papieża Franciszka powinni się poczuwać wszyscy mieszkańcy Ziemi. Stąd też tytuł artykułu: „Chrześcijańska koncepcja odpowiedzialności za środowisko w świetle encykliki *Laudato si'*” należy rozumieć szeroko – jako koncepcję odpowiedzialności za Ziemię, która jest naszym wspólnym domem.

2. Semantyczna analiza pojęcia odpowiedzialności

Pojęcia „odpowiedzialność” papież Franciszek używa w encyklice aż 26 razy w formie rzeczownikowej, 12 razy w formie przymiotnikowej i 1 raz w formie przysłówkowej. Mówi także o nieodpowiedzialności, używając w tym celu 1 raz formy rzeczownikowej i 8 razy formy przymiotnikowej. Wziąwszy pod uwagę fakt, że zasadniczy temat encykliki nie dotyczy wprost odpowiedzialności, należy stwierdzić, że jej autor poświęca temu zagadnieniu stosunkowo dużo miejsca.

W encyklice papież wskazuje, kto może / powinien brać na siebie odpowiedzialność. Analiza encykliki pozwala stwierdzić, że podmiotem odpowiedzialności jest / powinien być:

- człowiek (LS: 67, 78, 90, 116, 131);
- wszyscy (LS: 95);
- ludzkość okresu postindustrialnego (LS: 165);
- ludzkość początków XXI wieku (LS: 165);
- każdy kraj (LS: 42);
- kraje najpotężniejsze i najbardziej zanieczyszczające (LS: 169);
- kraje, które skorzystały z wysokiego stopnia uprzemysłowienia kosztem ogromnej emisji gazów cieplarnianych (LS: 170);
- kraje, które wyżej stawiają własne interesy narodowe niż globalne dobro wspólne (LS: 169);
- polityk (LS: 181);
- polityka międzynarodowa (LS: 16);
- polityka lokalna (LS: 16);
- posiadający władzę (LS: 196);
- istniejący porządek świata (LS: 179);
- przedsiębiorstwa (LS: 194);
- ponoszący wyższe koszty transformacji energetycznej (LS: 165);
- organizacja lokalna (LS: 179);
- konsumenci (LS: 206);
- każda osoba wierząca (LS: 64, 220).

Analiza myśli papieża Franciszka zawartej w encyklice *Laudato si'* pozwala ustalić, że jego zdaniem przedmiotem odpowiedzialności jest / powinien być:

¹ Na oznaczenie encykliki *Laudato si'* będzie stosowany skrót LS.

- człowiek (LS: 67);
- bliźni (LS: 25);
- ludzie (LS: 229);
- przyszłe pokolenia (LS: 109);
- istoty żywe (LS: 90);
- wszystkie stworzenia (LS: 42);
- świat (LS: 229);
- środowisko (LS: 64, 95; 109, 211);
- natura (LS: 67);
- rozwiązania problemów środowiskowych (LS: 170);
- zmiany klimatyczne (LS: 52);
- dobro wspólne (LS: 196).

Mówiąc o odpowiedzialności, papież Franciszek sygnalizuje też, że oprócz jej podmiotu i przedmiotu jest jeszcze ktoś lub coś, przed kim lub wobec kogo odpowiedzialność jest ponoszona. W encyklice papież wskazuje, że są to:

- ziemia należąca do Boga (LS: 68);
- przyszłe pokolenia (LS: 161).
- Zachęcając do odpowiedzialności, papież charakteryzuje ją, mówiąc o:
- odpowiedzialności zróżnicowanej (LS: 52, 170);
- odpowiedzialności wspólnej (LS: 170);
- odpowiedzialności społecznej (LS: 194, 206);
- odpowiedzialności ekologicznej (LS: 194).

Opisując zaś obecną kondycję naszej planety, papież podkreśla nieodpowiedzialne zachowania człowieka, mówiąc o:

- nieodpowiedzialnym wykorzystywaniu zasobów (LS: 2);
- nieodpowiedzialnych zachowaniach (LS: 6);
- nieodpowiedzialnym panowaniu człowieka nad innymi stworzeniami (LS: 83, 220);
- nieodpowiedzialnym wykorzystaniu zdolności człowieka (LS: 176);
- nieodpowiedzialnym rozwoju (LS: 193).

Papież Franciszek zauważa też przejawy ludzkiej odpowiedzialności wtedy, kiedy mówi o:

- człowiekowi jako odpowiedzialnym zarządcy (LS: 116);

- odpowiedzialnym korzystaniu z rzeczy (LS: 69);
- odpowiedzialnej refleksji nad sensem gospodarki i jej celami (LS: 194);
- odpowiedzialnej ascezie (LS: 214).

Wstępna analiza encykliki pokazuje, że papież Franciszek rozumie odpowiedzialność jako powszechny obowiązek wszystkich ludzi. Zakres tego pojęcia jest, zdaniem papieża, bardzo szeroki, dotyczy bowiem zarówno każdego człowieka, jak i całej przyrody. Analiza ta pokazuje też, że człowiek bierze na siebie odpowiedzialność za świat przed Bogiem, który jest stwórcą świata oraz przed przyszłymi pokoleniami, które będą ponosić konsekwencje decyzji dzisiejszego pokolenia. Te wstępne analizy papieskiej koncepcji odpowiedzialności zostaną szerzej przedstawione w następujących punktach niniejszego opracowania.

3. Analiza podmiotu odpowiedzialności

Mówiąc o podmiocie odpowiedzialności, papież Franciszek wskazuje, że jest nim przede wszystkim każdy indywidualny człowiek, który musi porzucić dominujący i destrukcyjny styl swojej obecności w świecie. Styl ten jest bowiem przejawem mentalności „panowania” nad Ziemią i sprzyja bezlitosnej eksploatacji przyrody (LS: 67). Papież podkreśla jednak, że powrót do natury nie może odbyć się kosztem wolności i odpowiedzialności człowieka (LS: 78). Tylko uznanie wyjątkowości człowieka pośród wszystkich innych ziemskich organizmów sprawia, że to na człowieku spoczywa ogromna odpowiedzialność troski za całość stworzenia (LS: 90).

Papież, krytykując współczesny „przerost antropocentryzmu”, podkreśla jednak, że właściwie rozumiane uprzywilejowane miejsce człowieka w świecie nie musi prowadzić do jego egoistycznego panowania nad światem, wręcz przeciwnie – właściwa interpretacja pozycji człowieka jako „pana wszechświata” prowadzi do tego, że staje się on jego „odpowiedzialnym zarządcą” (LS: 116). Używając języka religijnego, papież mówi wręcz o „szlachetności powołania

człowieka do odpowiedzialnego udziału w stwórczym działaniu Boga w świecie” (LS: 131). Mówiąc zaś o odpowiedzialności za wszelkie przejawy ludzkiej aktywności, ukazuje, że wyraża się ona w gotowości do nieustannego namysłu nad celami, skutkami, kontekstami oraz ograniczeniami etycznymi ludzkich działań (LS: 131).

Encyklika *Laudato si'* nie ogranicza ujęcia odpowiedzialności tylko do wymiaru indywidualnego, ale wielokrotnie podkreśla, że odpowiedzialność dotyczy także rodziny ludzkiej jako wspólnoty. Zdaniem papieża każda wspólnota ma prawo do korzystania z dóbr przyrody w zakresie niezbędnym dla jej przeżycia, ma jednak także obowiązek chronienia przyrody i zachowania jej w stanie, który pozwoli czerpać z jej obfitości przyszłym pokoleniom (LS: 67). Franciszek jest przekonany, że „środowisko jest dobrem publicznym, mieniem całej ludzkości i wszyscy są za nie odpowiedzialni. Ten, kto posiada jego część, ma ją jedynie po to, aby zarządzać nią dla dobra wszystkich. Jeśli tego nie czynimy, to bierzemy na swe sumienie ciężar zaprzeczenia istnieniu innych” (LS: 95).

Dokonując oceny aktualnego stanu naszej planety, papież Franciszek wyraża niepokój o to, że przyszłe pokolenia zapamiętają ludzkość okresu postindustrialnego jako najbardziej nieodpowiedzialną w dziejach. Wyraża też nadzieję, że ludzkość początków XXI wieku zostanie zapamiętana ze względu na to, że wielkodusznie podjęła swoje zobowiązania względem świata, w którym żyje, okazując w ten sposób odpowiedzialność za całą obecną i przyszłą wspólnotę życia na Ziemi (LS: 165).

Należy zwrócić też uwagę, że chociaż encyklika jest dokumentem, w którym papież Franciszek wchodzi w dialog ze wszystkimi ludźmi dobrej woli, to jednak niekiedy podkreśla on wyjątkową sytuację ludzi przyjmujących, że świat jest owocem stwórczego aktu Boga. Reprezentanci tradycji duchowych, którzy podzielają tę wiarę, posiadają dodatkowe, duchowe motywacje do wzięcia odpowiedzialności za przyrodę

i najsłabszych. Jest to zdaniem papieża efektem lepszego zrozumienia ich odpowiedzialności za ład wewnątrz stworzenia i obowiązków względem przyrody i Stwórcy (LS: 64).

Jako chrześcijanin Franciszek odwołuje się pod tym względem do judeochrześcijańskiego obrazu świata i koncepcji nawrócenia, czyli zmiany niewłaściwego stylu życia i powrotu do życia zgodnego z wolą Boga. Papież mówi wręcz o „nawróceniu ekologicznym”, które – jego zdaniem – jest niezbędne do wprowadzenia trwałych zmian zmierzających do poprawy kondycji Ziemi (LS: 119). Ekologiczne nawrócenie pociąga za sobą wdzięczność i bezinteresowność jako odpowiedź na stworzenie – dar miłości Boga. To zaś implikuje gotowość do bezinteresownego wyrzeczenia i wielkodusznych gestów, nawet jeśli nikt ich nie widzi i nie docenia. Ponadto przyjęcie koncepcji stworzenia świata przez Boga uświadamia, że człowiek należy do tej samej wspólnoty stworzenia co pozostałe istoty i tworzy z nimi powszechną komunię stworzenia. Chroni to człowieka przed pojmowaniem swej wyższości jako powodu do osobistej chwały lub nieodpowiedzialnego panowania oraz skłania go do brania, wynikającej z wiary, odpowiedzialności za stworzenie (LS: 220).

Papież Franciszek, wskazując podmiot odpowiedzialności, nie ogranicza się jedynie do poszczególnych osób, wspólnot czy nawet ludzkości. Mówi także o odpowiedzialności poszczególnych państw, rozróżniając przy tym zakres ich odpowiedzialności. Stwierdza jednoznacznie, że „każdy kraj jest odpowiedzialny za troskę o tę rodzinę”, którą stanowią wszystkie stworzenia (LS: 42). Szczególną odpowiedzialność ponoszą jednak kraje najpotężniejsze, te, które najbardziej zanieczyszczają (LS: 169), i te, które najbardziej skorzystały z wysokiego stopnia uprzemysłowienia kosztem ogromnych emisji gazów cieplarnianych (LS: 170). Przestrzega też niektóre państwa przed brakiem solidarności w trosce o środowisko i przedkładaniem interesów narodowych nad globalne dobro wspólne (LS: 169).

Najważniejsze decyzje w sprawach związanych z ochroną środowiska podejmują politycy, dlatego też papież zwraca się do nich wielokrotnie z apelem o większą odpowiedzialność. Mówi o odpowiedzialności ludzi posiadających władzę (LS: 196) i polityków na szczeblu międzynarodowym (LS: 16), rządowym (LS: 181) i lokalnym (LS: 16). Papież nie poprzestaje jedynie na administracji rządowej i lokalnej. Wskazuje też na odpowiedzialność organizacji lokalnych (LS: 179) i przedsiębiorstw, których odpowiedzialność za środowisko nie może się ograniczać jedynie do działań marketingowych, mających stworzyć korzystny obraz przedsiębiorstwa (LS: 194). Ponadto papież uwrażliwia konsumentów, wskazując na ich odpowiedzialność za wpływanie na strategię ekologiczne przedsiębiorstw. Przywołując słowa Benedykta XVI, przypomina, że „kupno jest zawsze aktem moralnym, nie tylko ekonomicznym” (LS: 206).

Analiza encykliki *Laudato si'* pozwala więc stwierdzić, że zdaniem papieża Franciszka każdy człowiek i wszyscy ludzie są odpowiedzialni za kondycję naszej planety. Szczególną odpowiedzialność ponoszą pod tym względem przedstawiciele świata polityki i biznesu oraz organizacji pozarządowych i społeczności lokalnych. Wyjątkowa jest także odpowiedzialność ludzi wierzących, szczególnie tych, którzy przyjmują, że świat powstał w wyniku stwórczego aktu osobowego Boga. Ich motywacje do brania odpowiedzialności za świat są bowiem poszerzone o motywacje wynikające z ich przekonań religijnych, które czynią ich odpowiedzialnymi przed Stwórcą za powierzoną im troskę o całe stworzenie.

4. Analiza przedmiotu odpowiedzialności

Charakterystycznym elementem społecznej nauki Kościoła jest łączenie odpowiedzialności za przyrodę z odpowiedzialnością za najuboższych. Ujęcie takie dostrzegamy w całym nauczaniu papieża Franciszka, ale także w nauczaniu jego poprzedników, szczególnie Jana Pawła II i Benedykta XVI. Chrześcijaństwo staje bowiem w obronie

najbardziej bezbronnych, a obecnie są nimi zarówno całe społeczności marginalizowanych ludzi, jak i pozbawiona głosu przyroda.

Stąd papież Franciszek w encyklice *Laudato si'*, analizując niebezpieczeństwa, jakie zagrażają współczesnemu światu, wskazuje na konieczność odpowiedzialności, której przedmiotem musi być zarówno człowiek, jak i przyroda. Papież często łączy te odpowiedzialności. Dobrze to ilustruje fragment encykliki, w którym mówi on o przyrodniczych i społecznych konsekwencjach zmian klimatycznych. Franciszek zwraca uwagę, że zmiany te często prowadzą do degradacji środowiska, to zaś pociąga za sobą groźne konsekwencje dla społeczności, których środki utrzymania w znacznym zakresie zależą od zasobów naturalnych i tzw. usług ekologicznych: rolnictwa, rybołówstwa i zasobów leśnych. Narastające problemy środowiskowe są przyczyną problemów społecznych i politycznych, niejednokrotnie konfliktów lokalnych, a nawet międzynarodowych, skutkujących narastającą falą migracji. W tym właśnie kontekście papież wskazuje na konieczność odpowiedzialności za naszych bliźnich i podkreśla, że to na niej opiera się każde społeczeństwo obywatelskie (LS: 25).

Zdaniem papieża człowiek musi obudzić w sobie na nowo poczucie odpowiedzialności za innych ludzi i za świat. Bez takiej odpowiedzialności bowiem ludzkość pograży się w konfliktach, które będą wynikiem obrony swoich własnych interesów i doprowadzą do zniszczenia podstaw życia społecznego (LS: 229). Mówiąc zaś o odpowiedzialności za bliźnich, ludzi i świat, papież nie ogranicza się jedynie do teraźniejszości. Wskazuje na temporalny wymiar odpowiedzialności i ogarnia nią przyrodę i ludzkość zarówno w teraźniejszości, jak i w przyszłości (LS: 109).

Encyklika *Laudato si'* jest dokumentem, który integralnie ujmuje zagadnienie troski o stan naszej planety, dlatego też papież wielką wagę przywiązuje do odpowiedzialności za świat pozaludzki. Naucza, że ludzkość jest wezwana do odpowiedzialności za

wszystkie istoty żywe (LS: 90). Wszystkie one są bowiem sobie wzajemnie potrzebne i tworzą wielką rodzinę stworzeń. Szczególnej zaś odpowiedzialności powinni doświadczać ci członkowie tej rodziny, którzy są zagrożeni wyginięciem (LS: 42).

Papież wielokrotnie mówi o odpowiedzialności za środowisko. Podejmując to zagadnienie, pokazuje wyjątkową sytuację chrześcijan. Zdaniem Franciszka ludziom wierzącym łatwiej niż osobom niewierzącym przychodzi rozpoznawać swoje zobowiązania względem środowiska naturalnego (LS: 64). Papież zauważa też, że środowisko jest dobrem, które należy do całej ludzkości, w związku z tym wszyscy są zobowiązani do odpowiedzialności za nie (LS: 95). W innym zaś fragmencie encykliki podobnie ujmując kwestię odpowiedzialności za środowisko, tym razem wskazuje jednak naturę jako przedmiot odpowiedzialności (LS: 67).

Ponadto papież zwraca uwagę, że wzięcie odpowiedzialności za środowisko domaga się odpowiedniego przygotowania człowieka, by był on w stanie podołać temu zadaniu. Dlatego Franciszek wzywa do podjęcia trudu wychowywania do odpowiedzialności za środowisko, gdyż dzięki takiemu wychowaniu człowiek będzie chętniej angażował się w bezpośrednie i konkretne działania prośrodowiskowe. Do tych działań papież zalicza: unikanie stosowania tworzyw sztucznych i papieru, oszczędzanie wody i energii, segregację odpadów, szanowanie jedzenia, korzystanie z transportu publicznego, sadzenie drzew oraz troskę o istoty żywe (LS: 211).

Charakteryzując przedmiot ludzkiej odpowiedzialności, papież Franciszek mówi także o konkretnych zadaniach względem środowiska, które powinny być objęte odpowiedzialnością człowieka. Do zadań tych zalicza przede wszystkim rozwiązanie problemów środowiskowych (LS: 170) i walkę ze zmianami klimatycznymi (LS: 52). Odpowiedzialność za rozwiązanie obu tych problemów jest tym ważniejsza, w im większym zakresie człowiek przez nieodpowiedzialny styl obecności w świecie sam je wywołał, więc tylko on jest w stanie im przeciwdziałać.

Analizując papieskie ujęcie przedmiotu odpowiedzialności, należy też wskazać na odpowiedzialność człowieka za różnorodność biologiczną i kulturową. Podobnie jak w przypadku odpowiedzialności za przyrodę i ubogich papież Franciszek mówi o trosce o obie formy różnorodności i wskazuje na ich wzajemne powiązanie. Nadmierna eksploatacja środowiska przyrodniczego wymusza na wielu społecznościach trwałe zmiany ich tradycyjnego stylu życia, który stanowił podstawę ich kulturowej tożsamości. Papież stwierdza nawet, że „zanik pewnej kultury może być równie albo jeszcze bardziej poważny jak wyginięcie gatunku zwierząt lub roślin. Narzucenie pewnego hegemonicznego stylu życia związanego z określonym sposobem produkcji może być równie szkodliwe jak zniszczenie ekosystemu” (LS: 145). Wydaje się, że papież staje na straży całego dziedzictwa naszej planety, które ma wymiar zarówno biologiczny, jak i kulturowy. Odpowiedzialność człowieka musi uwzględniać oba wymiary tego dziedzictwa. Utrata różnorodności kulturowej, podobnie jak utrata określonych gatunków biologicznych, może bowiem uniemożliwić nam odnalezienie rozwiązań problemów, przed jakimi ludzkość stanie w przyszłości.

5. Sposoby dochodzenia do odpowiedzialnej troski o świat

Analiza tekstu encykliki *Laudato si'* pozwala stwierdzić, że papież Franciszek dostrzega nadzieję na wychowanie człowieka do większej odpowiedzialności za siebie i powierzony mu świat. Drogą do jej osiągnięcia jest dowartościowanie edukacji ekologicznej, odejście od kultury odrzucenia i kształtowanie kultury komunii, wypracowanie nowego modelu postępu i nowego stylu życia.

5.1. Dowartościowanie edukacji ekologicznej

Papież Franciszek jest przekonany, że edukacja ekologiczna może przygotować człowieka do podjęcia odpowiedzialności za ziemię – nasz wspólny dom. Musi ona jednak spełniać określone warunki. Nie może ograniczać się tylko do informacji naukowej

i budzenia świadomości kryzysu ekologicznego i sposobów walki z tym kryzysem. Właściwa edukacja ekologiczna, mająca na celu wypracowanie odpowiedzialności za naszą planetę, musi uwzględniać krytykę przekonań opartych na indywidualizmie, nieograniczonym postępie, konkurencji, konsumpcjonizmie i rynku bez zasad. Właściwa edukacja ekologiczna powinna wychowywać do przywrócenia harmonii w relacjach człowieka z sobą samym, z drugim człowiekiem, z przyrodą, a także z Bogiem. Podstawą takiej edukacji powinna być etyka ekologiczna, która przyczyni się do większej odpowiedzialności, solidarności i troski człowieka o drugiego człowieka i przyrodę (LS: 210).

5.2. Odejście od kultury odrzucenia i kształtowanie kultury komunii

Pomocą na drodze do osiągnięcia gotowości człowieka do wzięcia odpowiedzialności za świat i innych ludzi jest rezygnacja z tzw. kultury odrzucenia (throwaway culture), która zdominowała bogate społeczeństwa Zachodu. Jej podstawowym jej kryterium jest użyteczność rzeczy, a nawet osób, które wraz z utratą określonych zdolności są porzucane i zastępowane innymi. Obserwujemy to powszechnie w bogatych społeczeństwach, które pozbywają się wielu rzeczy nie dlatego, że przestały właściwie funkcjonować, ale jedynie dlatego, że są dostępne ich nowsze wersje. Mentalność „użyj i wyrzuć” (use and throw away) dotyczy coraz częściej także ludzi. Papież zaznacza, że zjawisko to jest szczególnie wyraźnie widoczne na przykładzie stosunku do ludzi starych, chorych i dzieci. Osoby te nie spełniają bowiem oczekiwań wynikających z mentalności użyteczności (LS: 123). Zjawisko to opisał już w latach 70. XX wieku austriacki noblista Konrad Lorenz, określając je jako jeden z ośmiu grzechów śmiertelnych cywilizowanej ludzkości (Lorenz 1973: 40-41).

Kultura odrzucenia w kontekście ekologicznym przejawia się m.in. w dyskryminacji ubogich w dostępie do terenów o wysokich

walorach przyrodniczych (LS: 45). Najnowsze dane wskazują, że ciągle rośnie liczba ludzi wykluczonych, którzy stanowią obecnie większość ludzkiej populacji. Stale rosnąca grupa ubóstwa jest traktowana jako „negatywny efekt uboczny” globalnych procesów gospodarczych. Papież zwraca uwagę, że wykluczenie ekonomiczne często łączy się z segregacją fizyczną. Ludzie bogaci odseparowują się od ludzi ubogich, zamykając się w bogatych, strzeżonych dzielnicach i nie mają z nimi bezpośredniego kontaktu. W znacznej mierze dotyczy to przedstawicieli świata polityki, nauki, gospodarki i mediów, co przekłada się na to, że programy polityczne, opracowania naukowe, projekty gospodarcze oraz relacje medialne nie pokazują opinii publicznej problemów marginalizowanych grup we właściwych proporcjach (LS: 49).

Papież Franciszek jest zdania, że marginalizacja ubogich wynika ze strachu bogatych przed koniecznością solidarnego podzielenia się z nimi. To zaś jest konsekwencją egoizmu, u którego podstawy leży kryzys więzi rodzinnych i społecznych oraz postmodernistyczna mentalność indywidualistyczna, skupiająca aktywności człowieka na działaniach przynoszących natychmiastową satysfakcję (LS: 162).

Zdaniem papieża warunkiem przezwyciężenia kultury odrzucenia i budowania kultury komunii jest ponowne uświadomienie sobie, że wszyscy mieszkańcy ziemi stanowią jedną wielką, choć bardzo różnorodną, wspólnotę życia, którą powinny spajać więzi braterstwa. Ponadto papież wskazuje, że mentalność kultury odrzucenia prowadzi do marginalizacji najbardziej potrzebujących, tzn. ubogich i przyrody, zarówno w obecnym pokoleniu, jak i przyszłych pokoleniach (LS: 139).

5.3. Wypracowanie nowego modelu postępu

Kolejnym krokiem, który zdaniem papieża przybliży człowieka do bardziej odpowiedzialnej troski o świat, jest wypracowanie nowego modelu postępu. Społeczna nauka Kościoła już od lat 60. XX wieku bada

zagadnienie postępu. Ważnym głosem pod tym względem była encyklika *Populorum progressio*, która wskazuje na potrzebę pełnego rozwoju poszczególnych ludzi oraz ogólnego postępu ludzkiej społeczności (Paweł VI 1999: 5). Już w 1967 roku papież Paweł VI mówił o niebezpieczeństwie zawężania rozwoju jedynie do sfery gospodarczej. Tylko postęp przyczyniający się do rozwoju „każdego człowieka i całego człowieka” można nazwać postępowaniem prawdziwym i zupełnym (Paweł VI 1999: 14). Społeczna nauka Kościoła głosi, że postępowi ekonomicznemu i technicznemu musi towarzyszyć postęp moralny, wspierający rozwój wartości duchowych.

Papież Franciszek jest w tej kwestii kontynuatorem swoich poprzedników. W encyklice *Laudato si'* mówi wręcz, że obecny kryzys ekologiczny jest konsekwencją niewłaściwie pojmowanego postępu, który zawsze obraca się przeciwko człowiekowi (LS: 4). Zdaniem Franciszka prawdziwy rozwój ma wymiar moralny, cechuje się poszanowaniem osoby ludzkiej i uwzględnia świat przyrody – bierze bowiem pod uwagę naturę wszystkich bytów i ich wzajemne powiązanie w uporządkowany system. Papież zwraca też uwagę, że poszanowanie środowiska wymaga się skorygowania współczesnych modeli rozwoju (LS: 5, 6).

Ukazując perspektywy dla wypracowania nowego modelu rozwoju, papież odwołuje się do antropologii chrześcijańskiej, która pokazuje ograniczenia współczesnej kultury konsumpcji i użycia. Wprawdzie dostarcza ona człowiekowi wielu dóbr materialnych i bezpośrednich satysfakcji, jednak nie napędza go poczuciem sensu i radości (LS: 209). Franciszek podkreśla, że ważnym elementem autentycznego rozwoju powinny być wartości duchowe. Zdaniem papieża warunkiem właściwego rozwoju jest odejście od obsesji posiadania i konsumpcji. Zwraca on przy tym uwagę, że nie jest to ujęcie specyficznie chrześcijańskie, podobnie kwestię rozwoju człowieka ujmują inne tradycje religijne, które współczesną kulturę użycia

obwiniają o zakłócenie wewnętrznej harmonii człowieka (LS: 222).

Poważnym problemem współczesności jest utożsamianie postępu ze wzrostem możliwości człowieka, które są gwarantem jego dobrobytu i poczucia bezpieczeństwa. Papież podkreśla jednak, że dobro i prawda nie zależą od możliwości technicznych i zasobów ekonomicznych człowieka. Wiele współczesnych problemów jest konsekwencją jednostronnego rozwoju człowieka – w ogromnym stopniu rozwinął on swoje możliwości techniczne, cierpiąc jednocześnie na niedorozwój pod względem odpowiedzialności, wartości i sumienia (LS: 105).

Papież zwraca też uwagę, że ważnym elementem nowego modelu rozwoju jest odpowiedzialność międzypokoleniowa, która wykracza poza krótkowzroczne korzyści i wpisuje się w logikę bezinteresownego daru dla wszystkich, także przyszłych, pozostałych mieszkańców naszej planety (LS: 159, 162). Franciszek jednoznacznie wskazuje jednak, że nowe modele rozwoju muszą stawiać na pierwszym miejscu interesy ludzkich mieszkańców Ziemi. Przywołuje w tym kontekście pierwszą zasadę Deklaracji z Rio de Janeiro (1992), która głosi, że „istoty ludzkie są w centrum zainteresowania w procesie zrównoważonego rozwoju” (LS: 167).

Wydaje się, że koncepcja rozwoju, o której mówi papież Franciszek w encyklice *Laudato si'*, współgra z tym, co mówi o rozwoju Hans Jonas – autentyczny rozwój nie może ograniczać się jedynie do wymiaru horyzontalnego (ilościowego), musi on obejmować także wymiar wertykalny (jakościowy) (Jonas 1995: 224). Koncepcja ta przystaje do obecnej w antropologii chrześcijańskiej tezy o prymacie „być” nad „mieć”. Tylko rozwój, który będzie wspierał wartości duchowe i prowadził do osiągnięcia wewnętrznej harmonii człowieka z samym sobą, z drugim człowiekiem, z przyrodą i rzeczywistością sacrum pomimo jednoczesnego umiarkowanego korzystania z dóbr materialnych, może wspomóc człowieka w ponoszeniu autentycznej odpowiedzialności za siebie i świat.

5.4. Nowy styl życia

Przyjęcie nowego stylu życia jest kolejnym krokiem, który przybliży człowieka do bardziej odpowiedzialnej troski o świat. Papież Franciszek, ukazując przejawy kryzysu ekologicznego, które przybierają szczególnie drastyczny wyraz w zmianach klimatycznych, wzywa wszystkich ludzi dobrej woli do przyjęcia nowego, prośrodowiskowego stylu życia. Zdaniem papieża daje to realną nadzieję na powstrzymanie globalnego ocieplenia lub przynajmniej na znaczne ograniczenie jego antropogenicznych przyczyn (LS: 23). Franciszek uważa także, że styl życia powszechnie obowiązujący w społeczeństwach zachodnich jest nie do utrzymania w perspektywie długoterminowej. Wzrastająca produkcja odpadów i zmiany środowiskowe w konsekwencji doprowadzą bowiem do nieuchronnej katastrofy (LS: 161). Papież jest przekonany, że skala obecnych zagrożeń środowiskowych stanowi realne niebezpieczeństwo, które rośnie w miarę utrwalania się konsumpcyjnego i egoistycznego stylu życia (LS: 59). Ten zgubny styl życia jest – zdaniem papieża – konsekwencją jednowymiarowego, jedynie materialnego modelu postępu, który nie uwzględnia postępu etycznego i duchowego człowieka (LS: 107).

Papież zwraca uwagę, że u podstaw stylu życia zagrażającego środowisku leży „wypaczony antropocentryzm”, który implikuje „wypaczony styl życia”. Istotą takiego stylu życia jest bowiem absolutny priorytet dawany temu, co jest doraźnie użyteczne i opłacalne, a relatywizowanie wszystkiego innego (LS: 122). Nadzieję na zmianę tego typu mentalności daje „wychodzenie ku innym”, gdzie „innymi” są zarówno osoby ludzkie, jak i pozaludzcy członkowie ziemskiej wspólnoty życia. Ci, którzy obecnie zamieszkują naszą planetę, jak i ci, którzy będą ją zamieszkiwać w przyszłości.

Uznanie wartości świata pozaludzkiego daje nadzieję na autentyczną troskę człowieka o całe stworzenie i wyzwala w nim zdolności do samoograniczenia. Porzucenie mentalności samotnego egoisty, który dba jedynie o swoje interesy, i budzenie zamiast

niej mentalności ziemskiej wspólnoty życia jest zdaniem papieża fundamentalnie ważne (LS: 208). Taka zmiana jest koniecznym warunkiem powszechnego wprowadzenia stylu życia przyjaznego przyrodzie (LS: 202).

Analizując aktualną sytuację człowieka, papież Franciszek wiąże styl życia wrogi przyrodzie z ludzkim egoizmem, indywidualizmem, zachłannością i koncentracją na materialnym wymiarze życia. Zdaniem papieża istnieje silny związek między poziomem ubóstwa duchowego a zapotrzebowaniem na dobra, które można kupować i konsumować (LS: 204). Antidotum na to niepokojące zjawisko, które papież określa jako „kult powierzchowności”, jest duchowy rozwój człowieka, możliwy do osiągnięcia wtedy, gdy porzuci się codzienny pośpiech czy nadmierny aktywizm, a w życie wypełnione hałasem i natłokiem informacji wprowadzi się momenty ciszy i refleksji (LS: 225).

Tylko rozbudzenie głodu wartości pozamaterialnych i duchowy rozwój człowieka dają szansę na przyjęcie takiego stylu życia, który zapewni pomyślną przyszłość życiu na Ziemi.

6. Zakończenie

Zagadnienie odpowiedzialności nie jest zasadniczym tematem encykliki *Laudato si'*, poświęcono mu jednak wiele uwagi. Bez wzięcia przez człowieka odpowiedzialności nie uda się bowiem osiągnąć celu, jaki papież Franciszek wyznacza w tym dokumencie, a mianowicie ochrony ziemi – naszego wspólnego domu. Przetrwanie wspólnoty życia i zabezpieczenie jej wszechstronnego rozwoju będzie możliwe tylko wówczas, gdy człowiek dokona korekty stylu swej obecności w świecie lub, używając języka papieża – podejmie trud „ekologicznego nawrócenia”.

Pomocą w dorastaniu do odpowiedzialności niezbędnej do tego zadania jest – zdaniem papieża – właściwa edukacja ekologiczna, odejście od kultury odrzucenia i kształtowanie kultury komunii, wypracowanie nowego modelu rozwoju i nowego stylu życia. Papież w encyklice wielokrotnie wyraża nadzieję, że ludzkość jest wciąż

zdolna do dokonania niezbędnych zmian w celu uchronienia świata przed groźącym kataklizmem.

Wizja odpowiedzialności roztoczona przez papieża Franciszka różni się od popularnej na gruncie środowiskowym koncepcji odpowiedzialności Hansa Jonasa. Wprawdzie papież i Jonas zasadniczo zgadzają się co do aktualnej kondycji naszej planety i przyczyn współczesnego kryzysu środowiskowego, których doszukują się odpowiednio w niewłaściwym antropocentryzmie i antropocentryzmie nowożytnym, ale już przezwycięzenie tego kryzysu widzą odmiennie. Hans Jonas jest przekonany, że warunkiem zażegnania kryzysu jest zastąpienie nowożytnego antropocentryzmu biocentryzmem, który rozumie on w swoisty sposób jako fizjocentryzm (Jonas 1995). Papież Franciszek zaś nadziei na przezwycięzenie kryzysu ekologicznego upatruje w przezwycięzeniu niewłaściwego antropocentryzmu, który nazywa despotycznym lub wypaczonym przez antropocentryzm właściwy (LS: 118, 66, 68, 69, 83, 122, 200). Zdaniem papieża stanowi on bowiem podstawę właściwie rozumianej odpowiedzialności, która jest niezbędna do zmiany stylu życia na bardziej prośrodowiskowy niż ten, który dominuje dziś w świecie. Natomiast wiele wskazuje na to, że przekonanie papieża o realności niebezpieczeństwa zagrażającego światu, które skłania Franciszka do udzielania ludzkości przestróg przed nim, współbrzmi z jonasowską koncepcją heurystyki lęku, która ma również na celu mobilizację człowieka do podjęcia konkretnych działań na rzecz ziemskiego ekosystemu.

Papież Franciszek zgodnie z aktualnym stanem wiedzy silnie akcentuje łączność człowieka z przyrodą i mówi o jego przynależności do powszechnej wspólnoty stworzeń. Przynależność ta jest wyjątkowa, papież uznaje bowiem zwierzchność człowieka nad pozostałymi stworzeniami. Uprzywilejowana pozycja człowieka wynikająca z jego unikalnych uzdolnień jest zdaniem papieża podstawą odpowiedzialności człowieka za całe stworzenie. Stąd papież

w encyklice mocno akcentuje łączność kwestii ekologicznej z kwestią społeczną. Stanowisko to wydaje się współbrzmieć z koncepcją pokoju z przyrodą, jaką zaproponowali filozofujący przyrodniczy w poszukiwaniu odpowiedzi na pytania o miejsce i rolę człowieka w przyrodzie. Ich zdaniem pokój człowieka z przyrodą jest zwrotnie powiązany z pokojem człowieka z człowiekiem – bez pokoju z przyrodą niemożliwy jest pokój z ludźmi, ale trwały pokój z przyrodą jest możliwy tylko wówczas, gdy człowiek zawrze pokój z człowiekiem (Łepko 2003: 168; LS 92).

Ujęcie odpowiedzialności, jakie zaproponował papież Franciszek w encyklice *Laudato si'*, należy uznać za ważny głos na obecnym etapie zachodniej refleksji nad tym zagadnieniem. Szerokie ujęcie przedmiotu odpowiedzialności, który papież rozciąga zarówno na człowieka, jak i na przyrodę pozaludzką oraz na teraźniejszość i przyszłość, jest zbieżne ze współczesnymi ujęciami filozofii środowiskowej. Praktyczne wskazania zaś, a szczególnie zachęta skierowana do wszystkich ludzi dobrej woli i podkreślenie religijnego wymiaru relacji człowieka do świata i drugiego człowieka dają nadzieję na istotną zmianę jego mentalności. To zaś może znacznie wpłynąć na zmianę stylu życia człowieka. Papieska koncepcja odpowiedzialności stanowi źródło nadziei nie tylko na przetrwanie życia na Ziemi, ale także na dalszy, zrównoważony jego rozwój w całym jego bogactwie.

Bibliografia

- Franciszek (papież). 2015. Encyklika *Laudato si'*. *W trosce o wspólny dom* (24 maja 2015). Kraków: Wydawnictwo M.
- Jonas H. 1995. *Zasada odpowiedzialności. Etyka dla cywilizacji technologicznej*. Kraków: Wydawnictwo Platan.
- Lorenz K. 1973. *Civilized Man's Eight Deadly Sins*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Łepko Z. 2003. *Antropologia kryzysu ekologicznego w świetle współczesnej literatury niemieckiej*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.

- Maibach E., Leiserowitz A., Roser-Renouf C., Myers T., Rosenthal S., Feinberg G. 2015. *The Francis Effect: How Pope Francis Changed the Conversation about Global Warming*. Fairfax: George Mason University and Yale University.
- Paweł VI. 1999. Encyklika *Populorum progressio* (26 marca 1967). Wrocław: „TUM”.

The Christian Concept of Responsibility for The Environment in The Light of Encyclical *Laudato Si'*

Summary

Pope Francis's concept of the responsibility of man for the environment presented in the encyclical *Laudato Si'* is an important part of the ecological message of this document. Addressed to all people of good will, the Pope indicates that the man is responsible for the whole creation because man belongs to the great community of creatures called to life by the Creator. The concept of responsibility understood in such a way must take into account both the needs of the contemporary and future inhabitants of the Earth. The Pope believes that achieving such responsibility is possible due to the environmental education, the abandonment of the throwaway culture and the acceptance of the culture of communion, a new model of progress, and a new lifestyle.

Key words

encyclical *Laudato Si'*, environmental responsibility, religion and ecology